

SAMFUNDET
FÖR
NORDISKA MUSEETS
FRÄMJANDE.
1890.

*Jag har sökt up' alt hvad jag förestält mig
nu eller frände's kunna gagna mit Fädernesland.*

CARL LINNÆUS.

MEDDELANDEN,
UTGIFNA
AF
ARTUR HAZELIUS,
SAMFUNDETS SEKRETERARE.

STOCKHOLM 1892.
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER.

2.

Ett blad om
Vads by i Söderbärke socken
i Dalarna.¹

Anteckningar, gjorda år 1891.

En af Söderbärke sockens äldsta byar är Vad, som har ett täkt läge på sydöstra stranden af sjön Barken i en dalgång, omgifven af fagra björklundar och skogklädda bärg, där en och annan moss-lupen håll bryter fram mellan granarna.

Byn är gammal och grå, väl nästan »så gammal som gatan», ty han är bygd på urgamla slagggvarp eller sinderbärg. Men hur gammal han är, lär dock Sörbo, grannbyn i norr, vara äldre. Ty det säges, att i forna tider, då här ännu ej var bäragsbruk, *hölane*² i Sörbo vallade sina boskapshjordar på Vads marker, och för att komma dit måste de vada öfver ån, just på det ställe, där hon nu flyter förbi ruinen af den gamla bysmedjan, och häraf eger byn sitt namn.

I smedjan, som låg midt för byn på norra sidan och var bygd 1620, idkades vid en hård tysksmide, grundadt på eget och småjärn. Smidet här nedlades för endast få år sedan, då man förgäfvdes sökt följa med den nya tidens språng. Här fans äfven till år 1711 en hytta, som då flyttades gent öfver sjön till Tunkarlsbo.

¹ Se A. HAZELIUS: *Afbildningar af föremål i Nordiska museet*. H, 4 och 5 *Svenska byar och gårdar*. Stockholm 1892.

² *hölane*, herdarne.

I byn äro nio gårdar, hvilkas namn, från väster till öster taget, äro minnesatta i visan om rotgången, det är, när bypojkarne lördagskvällarna drogo på friarfärd till bygdens unga pigor:

När Svärmors, där stå vi och bulta.
 När Halvårs ligger dom på vinn.
 När Torstens, där få vi stå uta.
 När Pär Hinders, där slipper vi in.
 När Lenerts, där ror dom i båtar.
 När Mosters, där sofver dom än.
 När Larses ä alla så lata.
 När Lises vill ingen i säng.
 När Jan Lars är hvarken piga eller dräng,
 där var det ej lönt höra ätter.

Boningshuset i Vad, förr mera än nu skuggadt af löfträd, hade af gammalt fyra rum jämte förstuga med kvist. Rummen på nedre botten voro köket eller *vanndasstugan* samt husbondens rum, där ingen annan än han med hustru fick husera. Då dessa, gamla vordna, »satte ifrån sig», flyttade de ut i köket, där deras säng med förlåten hade sin särskilda plats, och den nye husbonden tog den gamles rum i besittning.

I öfre våningen motsvarades köket af *nasstugan* eller helgdagsrummet, som endast användes vid familjefester och gästbud, och husbondkammaren af gästrum, där västgötar och »så'na där» härbärgerades.

Det hände likväl, att någon bygde sitt hus större med ända till sex rum. Ett af dessa användes då vanligen till de ungas danser. Dans var här som så ofta fordom de ungas största nöje.

Men hvad som mer än boningshuset gifver åt byn dess fornäldriga prägel, är de gamla med utspringande svalgångar försedda bodarna, af hvilka helt säkert en eller annan fans till redan, när Gustaf Vasa manade dalemännen upp till fosterlandets räddning. I dessa bodar, som ofta skilja sig från det vanliga konstlösa byggnadsättet genom sina knutstockar, huggna i jämnbundna sexsidningar och andra prydnader, tjänade nedre botten till förvaringsrum för

matvaror och den öfre till sommarsofrum för pigor och drängar, och därtill användas de ännu.

Här finnes på Lenerts hemman en stor, präktigt bygd källare, som kallas drottning Kristinas källare. Drottningen gästade Vad, då hon en gång var här i Söderbärke för att utse plats för anläggning af en stad, och vardt där bjuden på surt öl. Då man ursäktade sig med byns dåliga källare, lofvade drottningen att bygga dem en sådan, som skulle räcka till för hela byn. Så skedde, och drottning Kristinas källare, som nu tillhör Lenerts hemman, lär för ej så långt till baka varit gemensam för byn.

I Vad bodde och bor ännu en idog och hårdig stam med fäderneärfda goda seder, och det är endast långsamt, som det gamla här gifver plats för det nya. Men detta räcker endast så länge, som byn är oskiftad; en dag kommer landtmätaren med kedja och bräde, egorna skiftas, gårdarna flyttas ut, och inom kort tid lefver den gamla byn blott i minnet. I de nya gårdarna flyttar lättare den nya tiden in.

Lifvet i söken och helg tedde sig nästan lika i hela bärgslagen, likasom dräkten, som åtminstone för männen var den samma: prästrocken. Han begagnas ännu i Söderbärke af de gamle.

»Det var ett sträfsamt lif i min ungdomstid», säger den gamle, som berättar mig om fordom, »men det var gladare än nu. Vi arbetade från tidigt på morgonen; vintertid före dager på logen vid lyktans, eller på vedbacken vid den flammande brasans sken. Kol- och malmkörslorna skedde oftast nattetid. Men fria från arbetet lekte vi med lust. Bättre nöje än dans visste vi ej. Söndagsaftnarna gingo vi, gossar och flickor, par om par och hand i hand, en lång rad efter bygatan med fiol- eller klarinettlekaren i spetsen. Så svängde vi in på en gård och dansade, och dansade gjorde vi, hvar det bar till.

Första maj firades med eldar här och hvar på höjderna efter Barkens stränder. En sådan majeld tändes också alltid vid prostgården, och i prosten Daniel Arosenii' tid pålystes därom i kyrkan en eller ett par söndagar förut. Dit kommo då gamla och unga

från närbelägna byar. Prosten, som var en berömd fiolspelare, stämde så upp en polska, och det vardt en väldig långdans kring det stora bålet. Det hände ock, att prostens själf tog med i ringen och svängde muntert om bland de unga.

På bröllopet dansade alla män, först prostens och sedan i ordning de andra, med bruden, och alla kvinnor med brudgummen. Andra dagen skedde långdansens, då alla höllo hvar andra i händerna, och så bar det af upp på vinden och ner i källaren, ut på gården öfver stock och sten, och ju flere och större hindren voro, dess bättre. Helskinnad kom man ej alltid från den dansen.

På bröllopet skulle man vara glad och ej taga det så noga med skämt och skämtoord. Vi hade, då jag var bara en pojkkytting, en orgelnist här, hette Solberg. Han spelte fiol som näcken och var en sådan där rolig en, som jämt hittade på hyss¹. Nu var det ett bröllop i Kopparbo; det var den andra da'n, så någon präst var ej längre med. Där sutto gubbarne vid de långa borden och åto och åto och drucko och drucko. Som det var trångt i gården, kokte de i samma rum. När Solberg nu tyckte han fått nog af både mat och dryck, kom han ut och bad mig skaffa en duktig stör. Den satte han för dörrn med spjörn mot väggen midt emot, så gick han upp på vinden och skar af spjällsnöret — spjället igen och röken i stugan. Solberg och vi, några pojkar, stälde oss vid rutan. Till en början skälade gubbarne, som ingen ting händt. Det går väl öfver, tänkte de. Så småningom började de dock fnysa, torka sig i ögonen och undra. Det vardt värre och värre, och så skulle de ha upp dörrn — nej, det gick inte. Då Solberg tyckte de kunde vara nog rökta, öppnade han dörrn. De pojkarne, de pojkarne, sa' han, och så fingo vi stå för det, fast ingen gjorde oss något för den skull. De bara skrattade alla i hop.

Ett kärt nöje för pojkarne och de unge bärgsmännen var att slå trissa efter landsvägen. Delade i två partier, sökte hvarterda slå det andras trissor så långt bort, som man förmådde. Så långt måste partiet flytta sig till baka, som dess återsända trissa gått längst, och det segrande rykte fram.

¹ *hyss*, spratt, skälmstycke.

De unga lyssnade gärna till berättelser från gamla tider och om det underliga, som händt vallhjon och kolare i skog, i bärg och sjö; om skogsfrun, hur hon i en fager kvinnas skepnad kommer huttande af köld och ber om härbärke i kolarens koja, där hon äter af hans mat och sofver vid hans sida, eller hur hon, osynlig, väcker honom, då någon fara är vid milan; om tomtbisarne och annat skröp¹.»

»Ja», sade den gamle vidare, »jag har nog också förmärkt mycket underligt i skogen. Jag var ju kolare i nio år. En gång, det var en sådan där klar månskensnatt, ni vet, hade jag varit hän till milorna och kom åter till kojan. Hon låg på ett glad², och där sköt ett skogshult in, som en kil, jag vill säga. Då tänkte jag, efter natten var så ljus som dagen, att jag kunde hugga lite kojved, innan jag lade mig. Med vid första hugget hörde jag rätt bakom mig en röst, som ropade: Lars! Jag vände mig om. Nej, ingen var där. Jag svinta³ in i skogshultet — nej, där var ingen. Då förstod jag, att det var skogsfrun, och sprang bort till milorna. Men med dem var intet fel. Då erinrade jag mig, att hon ej tål otidigt arbete, och gick så in och sof så godt som kolaren sofver, då han vet, att rådanden⁴ vakar.»

¹ *skröp*, spökeri; *skröpa*, spöka.

² *glad*, öppen plats.

³ *svinta*, äfven *svinkta*, fly undan.

⁴ *rådande*, skogsrå, skogsfru.

VILHELM ENGELKE.

